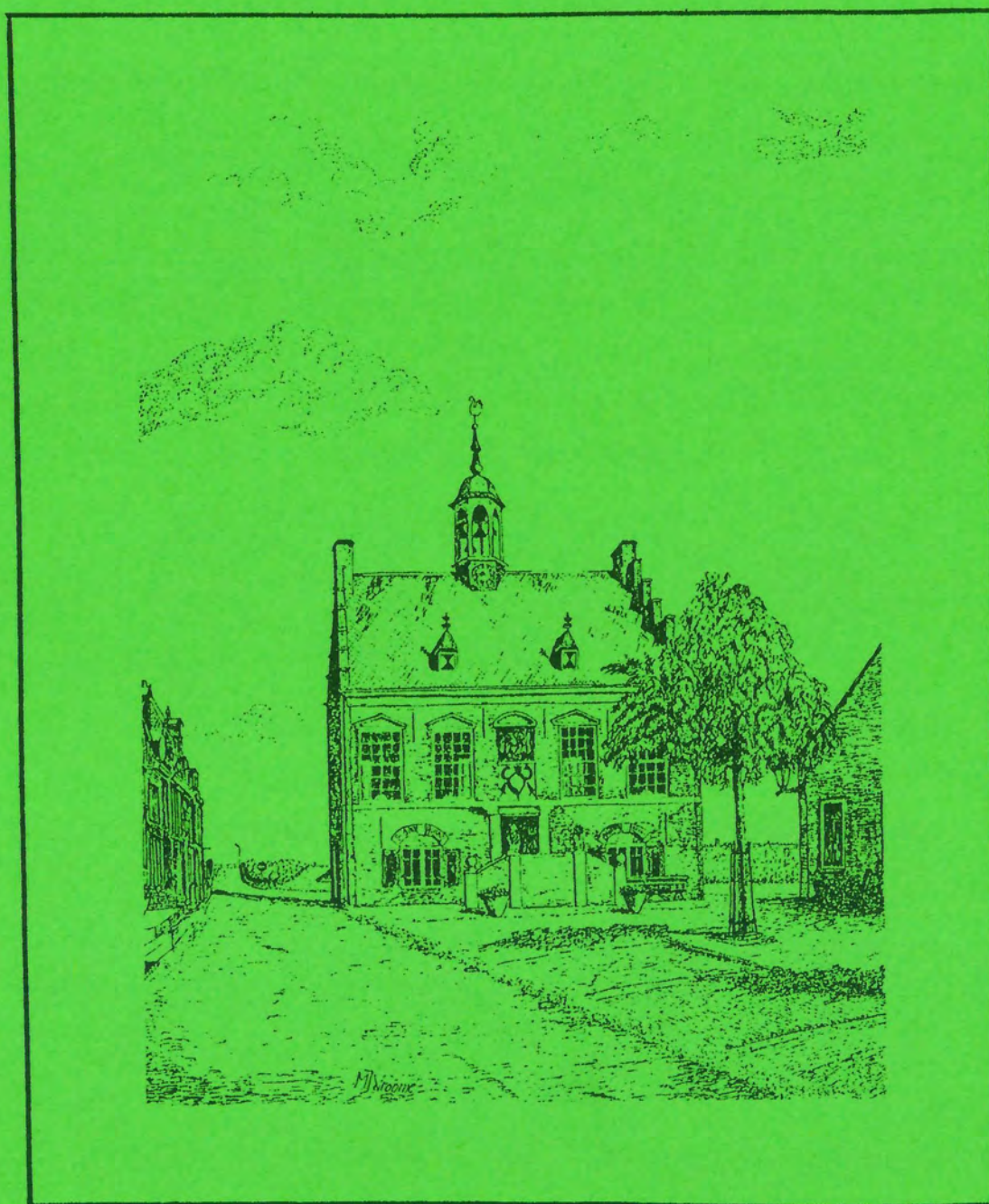

*Nieuwsblad van de Historische Vereniging
Ameide en Tienhoven*

C O L O F O N

Secretariaat:
Hazelaarlaan 21
4233 HN Ameide
tel.: 01836-2535

Lidmaatschap:

f 25,- per
kalenderjaar.

Bestuur:

G. Streefkerk
(voorz.)
P. Will
(secr.)
H. de Haan
(penn.)
M. de Bruyn
J.D.C. Laroo
A.M. den Oudsten
C. den Oudsten
R.G. Smith
J. Stasse.

Voor vragen over,
bijdragen aan het
Nieuwsblad:
01836-2127.

Inhoud:

- Pag. 1. Ten geleide
2. De Waard in het voetspoor van de
Reformatie. (Deel II van de lezing
van ds. T. Wegman)
11. Voor uw agenda.
12. Hoe is Vianen vroeger aan Ameide
gekomen? door dhr. J. Heniger.
18. Overzetveren van Weleer: Toch
Toekomst? door dhr. G. Streefkerk.

Ten geleide.

Misschien weet u nog wel, dat we vorige jaargang een pietsje hebben gesmokkeld: door een dubbelnummer uit te geven zijn er vorig jaar eigenlijk maar 3 Nieuwsbladen uitgekomen. Dit jaar willen we dat niet weer doen en er was ook zo verrukkelijk veel kopie beschikbaar, zodat we voor de vakantiemaanden ingaan nr. 2 van deze jaargang willen uitbrengen.

Misschien is het handig om het geheugen weer even op te frissen voordat u aan deel II van de voortreffelijke lezing van ds. T. Wegman gaat beginnen. Deel I is gepubliceerd in nr. 4 van de vorige jaargang (eind dec. '93), dat is dus al weer een aardig poosje terug.

Behalve dat oude nummer, zult u ook uw agenda moeten opzoeken, want er valt al weer wat te noteren.

De redactie van het Nieuwsblad is de heer J. Heniger uit Vianen zeer dankbaar dat hij zelf zijn fantastische lezing van 25 april jl. (op de Jaarvergadering) heeft willen bewerken, zodat het in deze uitgave kon worden opgenomen en wij nog eens heerlijk kunnen nagenieten!

Tot slot wenst het bestuur een ieder fijne Zomermaanden toe, en rekenen we weer op u als het Verenigingsseizoen weer gaat beginnen!

De redactie.

DE WAARD IN HET VOETSPoor VAN DE REFORMATIE

door ds. T. Wegman

deel II

In deze streek waren er ook edelen, die niets van de nieuwe leer moesten hebben. In 1572 was Erich de Tweede van Brunswijk-Kallenberg de heer van Liesveld. Hij bleef, toen de vrijheidsstrijd van ons volk, die tachtig jaar duren zou, al vier jaar aan de gang was, de Rooms-Katholieke kerk door dik en dun trouw. Omdat zijn leven door deze houding gevaar liep, was hij genoodzaakt Liesveld te verlaten. De watergeuzen wisten immers het kasteel wel te vinden en zouden weinig ontzag tonen voor deze slotheer. Niet lang daarna trokken de troepen van prins Willem van Oranje in het kasteel, maar lang zijn ze er niet geweest. Al vrij kort erna werd het kasteel door ongeregelde troepen, geformeerd uit de bevolking van Dordrecht, Gouda en Schoonhoven, grondig vernield: het werd in brand gestoken en er bleef slechts een ruïne over. Later is het weer opgebouwd en in 1636 werd de baronie Liesveld aangekocht door een lid van het Huis van Oranje.

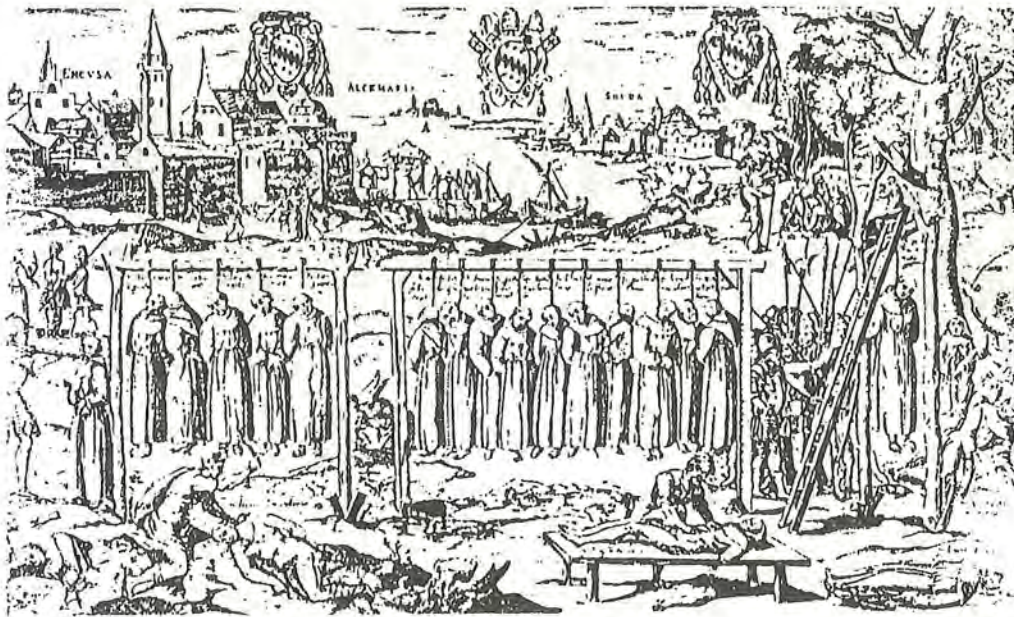
De bovengenoemde geuzen hebben ook minder mooie zaken op hun naam staan. In 1572 waren er ook andere martelaren - en wel mensen, die vol devotie de Rooms-Katholieke kerk en haar leer trouw bleven en dat met de dood bekopen moesten.

slot Liesveld, getekend door R. van Vuuren

Ook mensen uit de Alblasserwaard vielen in handen van twee geuzenluitnants in Holland, Willem van Lumey en Dirck Sonoy. Met name door Lumey, die op 1 april 1572 Den Briel innam, zijn vele martelingen gepleegd op priesters en monniken in Den Briel, Alkmaar, Gouda en Schoonhoven. En wat te denken van de martelaren van Gorcum. Nadat de stad op 28 juni door de geuzen met dertien schepen was ingenomen, werden negentien geestelijken een week later, op zondagmorgen, met een stinkend mosselschip naar Dordrecht vervoerd. Op maandagmorgen werd de boottocht voortgezet naar Den Briel. Op het dek stonden de geestelijken uit Gorcum, een verformfaaid hoopje mensen. In Den Briel speelde zich een Hollands drama af. In een oude turfschuur werden op 9 juli 1572 de negentien monniken aan een gebint van de schuur opgehangen.

De Spanjaarden, onder bevel van de wrede en beruchte Alva, gaven zich niet zomaar gewonnen. Ze trachtten met geweld de reformatie tegen te gaan. De dreiging was ook voor de Alblasserwaard groot, toen vele steden en dorpen zich voor de Prins van Oranje verklaarden.

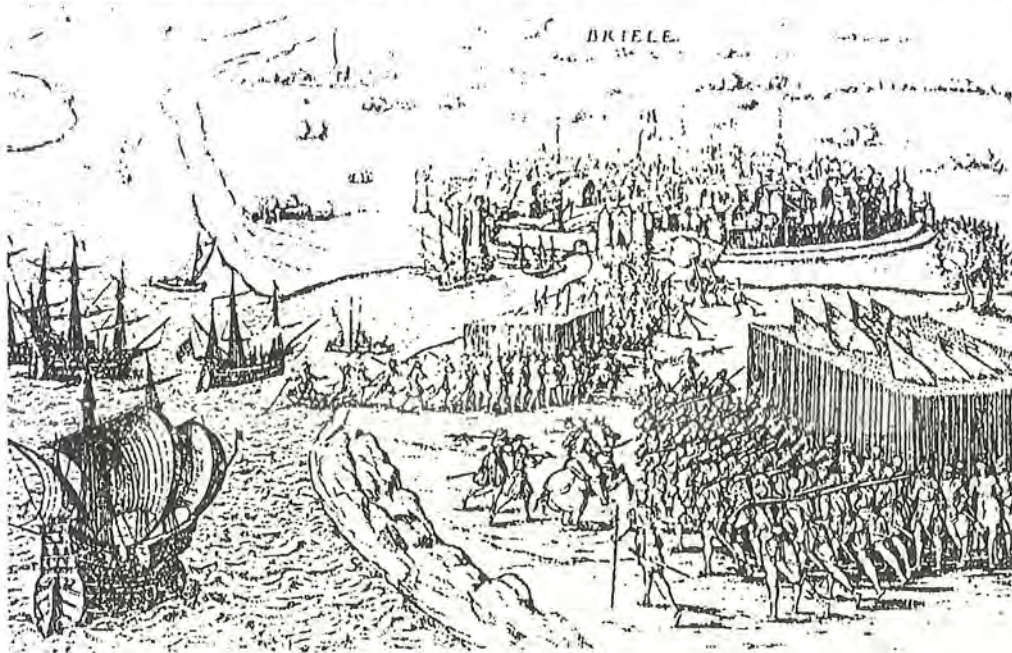

Moord op de Gorcumse martelaren, 9 juli 1572, op last van Lumey, maar tegen de uitdrukkelijke wil van de Prins in Den Briel voltrokken. Naar een Italiaanse gravure uit de Atlas Van Stolk.

Don Louis de Requesens, de opvolger van Alva, was stellig van plan de verloren gegane gebieden te veroveren. Gorcum ontkwam aan dit gevaar, omdat het onneembaar was. De soldaten trokken de stad voorbij en zwenkten in de richting van Leerdam, dat zich overgaf. En Asperen werd eveneens opnieuw Spaans. Aangezien ook aan de Lek de Spanjaarden zaten, kregen de Alblasserwaarders het letterlijk "Spaans benauwd". In juni 1574 werden de ingelanden van de Alblasserwaard naar de Augustijnerkerk in Dordrecht geroepen voor een gewichtige bijeenkomst. De schout

van Dordrecht, Willem van Nijvelt, en de dijkgraaf, traden tot vóór in de kerk en men deelde de toegestroomde menigte mee, "datse, omme des noots wille, van drie quade één mosten kiezen, te weten affgebrant te worden, off die dijcken doorsteecken of de viant te resisteren (tegenstand te bieden)". De keuze viel op het doorsteken van de dijken. In de Waard werd in die dagen buitensporige armoede geleden. In 1570 liep de Waard vol door dijkbreuken en in 1574 werd het land onder water gezet. De Alblasserwaarders moesten met bedelen de kost gaan verdienen. Het vee, dat niet bij de overstroming omgekomen was, was door het grote aanbod geen stuiver waard.

In de huizen zaten vrouwen en kinderen in het water, dat hoe langer hoe hoger rees. De overgang naar de reformatie heeft heel wat slachtoffers geëist, niet alleen op de brandstapel.

De inneming van Den Briel.

In het jaar 1574 werd te Dordrecht de eerste gereformeerde synode gehouden. In het archief van Dordrecht vond ik de volgende interessante feiten: er werd besloten dat de Heidelbergse Catechismus in alle kerken als leerboek gebruikt zou worden. De predikanten in de classis moesten de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1559 onderschrijven. Voor de schoolmeesters was dezelfde maatregel van toepassing. Zij moesten evenzeer de catechismus aan de jonkheid onderwijzen. De feestdagen werden afgeschaft. Het volk moest alleen met de zondag tevreden zijn. En wat de papen betreft, die heimelijk doopten en trouwden, de plaatselijke overheid moest haar best doen om dit te weren. Tot uitroeiing der valse leringen zouden de kerkendienaars het volk van de predikstoel vermanen de Bijbelse Schriften neerstig te lezen en de ongezone ketterse boeken te mijden. De monniken of papen, die zich tot de kerkdienst begeerden te begeven, zouden niet alleen de leer van het pausdom, maar ook hun beroeping moeten verzaken.

Ze konden pas in de dienst opgenomen worden, als ze de vraag of ze de Heilige Bijbelse Schrift voor het Woord Gods en de enige volmaakte leer der godzaligheid hielden, bevestigend zouden beantwoorden.

De gemeente van Nieuw-Lekkerland is, in verhouding tot andere gemeenten in de Alblasserwaard, pas laat overgegaan tot de reformatie. De eerste predikant op het bord in de Lekkerlandse kerk is: Gerardus Verstegus. Hij deed intrede in 1616, het jaar van de grote Dordtse synode. Toch ging Nieuw-Lekkerland niet later dan andere dorpen over tot de reformatie. Er was wel degelijk een prediker die er regelmatig voorging. Dat was Jan Jansz. Deze preekte ook herhaaldelijk in het dorpje Lekkerkerk, aan de andere kant van de Lek. Lekkerkerk en Nieuw-Lekkerland waren in die tijd één kerkelijke gemeente. Jan Jansz. kreeg echter in 1575 opdracht van de classis van Dordrecht en Schoonhoven om naar Oudewater te gaan. Daar moest hij de reformatie bevorderen. Hij liet zich daar vermoedelijk Johannes Gelasius noemen. De opdracht was uiterst gevaarlijk. De Spanjaarden kwamen in hetzelfde jaar, 1575, voor Oudewater en de stad werd stormenderhand ingenomen. De vijand sloeg met grote woede alle mensen dood die ze maar tegenkwamen. Niemand werd gespaard, noch jongeren noch ouderen. Enkele mensen werden gevangen genomen en voor hen werd geen losgeld betaald. Onder deze gevangenen was de predikant Gelasius, verraden door een non. Ds. Gelasius werd in het openbaar terechtgesteld en veroordeeld tot de galg. Onderweg werd hij door priesters en monniken als ketter en verleider uitgescholden. Men hield hem toen een kruis voor en vroeg of daaraan wilde geloven. Gelasius antwoordde: "Laat ons aan God geloven, die u en mij geschapen heeft". Bij de terechtstelling moest de vrouw van de predikant ook aanwezig zijn. De Spanjaarden bleven wel zestien maanden de baas in Oudewater. Al die tijd liet men het dode lichaam van Gelasius hangen aan de stadsgalg. Toen de stad na anderhalf jaar weer in handen van de Prins van Oranje kwam, gaf de krijgsoverste Van Swieten het bevel het lichaam van de galg af te nemen. Met een wagen werd het lijk in de stad gebracht en in een kist gelegd. Daarna begroef men de moedige prediker in de kerk onder de preekstoel. Daar vond de predikant, die eens in de Alblasserwaard het Woord van God verkondigde, zijn laatste rustplaats.

In 1587 bedroeg het aantal Hervormden in de Alblasserwaard nog niet het tiende deel der bevolking. Hier bestond de eenvoudige bevolking hoofdzakelijk uit de al eerder genoemde Doopsgezinden. Door vele Vlaamse predikanten, die via Dordrecht naar de Alblasserwaard kwamen, is dit veranderd. In de 17e eeuw hing bijna iedereen hier de gereformeerde leer aan.

Maar op de praktijk van het leven werd veel minder gewezen. Vooral het alcoholisme was toen een algemene volkszonde in de Alblasserwaard. Buitengewoon gering was ook de godsdienstkennis van velen, die geloofsbelijdenis deden. Bij het aannemen van lidmaten werd nauwelijks gelet op de goede zeden van de catechisanten.

Pas de beweging, die in de kerkgeschiedenis aangeduid wordt als de Nadere Reformatie, heeft hierin verandering trachten aan te brengen. De Nadere Reformatie laat men aanvangen in 1528 met Jean Taffin, die de voorloper wordt genoemd. De periode wordt als afgesloten beschouwd met Theodorus van der Groe, die overleed in 1784. Van de laatste is de zegswijze bekend: "Van der Groe doet het hekje toe". De Nadere Reformatie was er diep van overtuigd, dat de juiste leer, niet alleen beleden en gehandhaafd moest worden, maar ook en vooral beleefd. Naast rechtheid en zuiverheid van leer moest komen de rechtheid en heiligheid van het leven. Er kwam een sterk accent te liggen op de praktijk der godzaligheid (praxis pietatis), op de heiliging des levens en op de persoonlijke omgang met God. Met grote kracht werd aangedrongen op een christelijk leven in heel het optreden binnen gezin, staat en maatschappij. Men nam de strijd op tegen allerlei uitwassen en ongerechtigheden in het publieke leven, zoals kermis, zondags-ontheiliging, dronkenschap, kaartspel, wereldse haardracht en onzedelijke kleding. Maar deze christelijke levenswandel moet opkomen uit en steeds gevoed worden door een teer en vertrouwelijk leven met God. Wanneer hij daarin wortelt, heeft hij ook alleen maar waarde. Vandaar dat de stroming hoe langer hoe meer de nadruk ging leggen op het ontstaan, de aard, de groei, de vruchten en de verzekering van het innerlijk geestelijke leven. De zaak van de zogenaamde bevinding ging een sleutelpositie innemen. Mede door de Nadere Reformatie ontwikkelde zich in de Alblasserwaard een leefwijze en een gemeenschapsleven met een eigen, van de verdere omgeving onderscheiden signatuur. De algemene trekken van de prediking zijn de volgende: "Er werd lang gepreekt, uitzonderingen daargelaten. Brede verklaringen van de woorden en van de betekenis der tekst werden voorgeschoteld. Citaten van bekende en onbekende schrijvers, al of niet vertaald, waren te beluisteren. Uitgebreide allegoresen verrastten de hoorders telkens weer vanwege de vindingrijkheid der predikers. Vuur- en slagwerk ontbraken niet in de preken, als het ging om het aanwijzen en veroordelen van werkelijke en mogelijke afwijkingen van wat als rechte waarheid gold. De preek was zeer actueel, hield de ontwikkeling van land en volk bij en was regelrecht op de mensen en hun huidige situaties gericht".

Vooral de vele overstromingen en dijkdoorbraken met alle gevolgen, hebben een onuitwisbare indruk op de ziel van de Ablasserwaard bewerkt. Vanaf 1458 tot 1830 kunnen wel 23 doorbraken opgenoemd worden. J. Verrips verbindt in zijn dissertatie hieraan de volgende conclusie: "Het idee, afhankelijk te zijn van een wrekend en straffend God, met Wiens grootheid de nietigheid en slechtheid van de mens scherp contrasteerde, moet de dorpingen, die steeds weer geconfronteerd werden met de wisselvalligheden van de natuur in de vorm van zware regenval, muizenplagen en veeziektes, aangesproken hebben. In die wisselvalligheden werd de relatie tussen God en de mensen manifest. Overstromingen golden als plagen, die rechtstreeks door God werden gezonden als reactie op misdadingen. Diverse boetpredikaties naar aanleiding van watersnoden, illustreren dit". De bekende ds. Van Lodenstein riep de bevolking op tot algemene rouw en inkeer. Hij dichtte het volgende gedicht:

"Volk, wat heb Ik niet gedaan
 Tot uw heil, tot uw heil?
 'k Was het die u vreed',
 En uw voorspoed meed'
 Zonder maat uitspruiten deed.
 Mijn woord Ik tot u droeg
 Door mijn knechten spaad en vroeg
 Tot die stroom, tot die stroom, tot die stroom.
 't Kundige gemoed
 Dekte met een vloed
 Als het vocht de afgrond doet.
 De dorre wildernis moest geven
 't Water ten leven:
 Daar sprong, daar sprong een heilfontein
 Door woeste dreven
 De hemel stortet u in het dagen
 Ziel-zoete vlagen.
 Hoor Hemel! hoor! nog heeft Mijn volk
 Geen vrucht gedragen!"

En even later vervolgt hij:
 "Wat dondert daar? Wat ruist daar?
 Als de zwalp van grote wateren?
 Daar is nu Zijn hand! 't Meer breekt uit zijn band
 De afgrond barst de sluizen uit
 En doet ons 't ijslijk schaterend geluid
 In d'oren klateren.
 Wat vreselijk gekerm
 Roept tot God. Erbarm! Erbarm!"

Prof. dr. J. van den Berg stelt echter in een lezing, die gepubliceerd is in het kwartaalblad van de Historische Vereniging Binnenwaard 8e jaargang nummer 2: "Ik wil niet ontkennen dat de rampen die plaatsvonden ook op geestelijk gebied een bepaalde uitwerking hadden, maar (...): "In alle gewesten wordt de stem van het water met zijn eeuwige rampen gevreesd en gehoord", citeert van Marsman. Noord-Holland is niet minder door overstromingen geteisterd dan de Alblasserwaard, maar het type van het geestelijk leven is daar toch volstrekt anders, terwijl omgekeerd sommige gebieden die geen rampen hebben gekend, duidelijk de invloed van de Nadere Reformatie vertonen". Aldus prof. Van den Berg. Het is dus maar van welke kant je het wil bekijken.

Een predikant die ds. Lodenstein in Utrecht had leren kennen, was ds. Petrus van der Velden van Nieuw-Lekkerland. Het dijkdorp was aan het einde van de 17e eeuw berucht vanwege goddeloosheid, onkunde en ongodsdienstigheid. Naar dit dorp nu ging de jonge kandidaat. De intredeprek naar aanleiding van 2 Kor. 5: 20 "laat u met God verzoenen", beviel de meeste mensen dan ook niet. De predikant wilde echter van geen wijken weten. Het gevolg was, dat de inwoners, maar ook de kerkeraad, de predikant gingen haten. De tijd van de eerste Avondmaalsbediening naderde. In die tijd was het de gewoonte dat de predikant samen met een ouderling de lidmaten langs ging. Geen ouderling wilde met de dominee mee, dus moest hij alleen op huisbezoek. Enkele boeren en boerinnen hadden afgesproken, dat ze de dominee in het donker om het leven zouden brengen. Op de gestelde avond kwam de dominee in een huisje op de dijk, waar de moord moest plaatsvinden. De predikant was zich van geen kwaad bewust. Vriendelijk reikte hij de aanwezigen de hand en vroeg aan iedereen hoe het ermee ging. Niemand deed hem kwaad. Intussen was ds. Van der Velden getrouwd en had vier kinderen. Zijn vrouw was hem tot grote steun. De haat tegen haar man groeide echter met de dag. Op een zekere zondag had Van der Velden het gepresteerd de schout openlijk om zijn gedrag te vermanen, omdat die de gewoonte had bij elke passage, waar hij het niet mee eens was, voortdurend met zijn voeten tegen de bank te schoppen. Maar alles was zonder vrucht. Toch kwamen verschillende dorpingen onder de indruk van de zachtmoedigheid van hun predikant. Ze waarschuwden de dominee vooral op zijn hoede te zijn. Een tijdje later ruide een vrouw, die het bloed van de predikant wel drinken kon, de boeren op dat ze met zijn allen de dominee van het dorp moesten verjagen. Ze liep met een ketel in haar hand en daarop slaande het dorp door, al schreeuwend om meer hulp.

Zelfs de klokken werden geluid om iedereen op de been te krijgen. Het leek wel of er brand was. De boeren in Lekkerkerk aan de overkant van de Lek meenden dat er iets met de dijk moest zijn. Onmiddellijk werd er daar besloten te hulp te komen. Toen ze vroegen wat er was, hoorden ze dat de dominee verjaagd moest worden. De mensen van Lekkerkerk werden hierover boos en er ontstond een hevige ruzie, die zelfs zo hoog opliep, dat er van beide kanten messen werden getrokken. En ds. Van der Velden bleef onaangeroerd. Maar hij werd wel moedeloos. Als zijn vrouw niet zo kordaat was geweest, had hij het niet volgehouden. Totdat er een kentering kwam. Onder een preek komt de vrouw die hem zeer intens haatte, tot een volledige verandering. Sinds die tijd veranderde er veel in het dorpje Nieuw-Lekkerland. Velen van de vroegere vijanden van de dominee veranderden innerlijk en uiterlijk. Deze geschiedenis geeft een goede illustratie van de doorwerking van de Nadere Refomatie.

De titel van mijn lezing is: "In het voetspoor van de Reformatie". Een van de belangrijkste vondsten bij het bestuderen van dit belangrijke kerkhistorische fenomeen is wel, dat de "nieuwe leer" niet van bovenaf is opgelegd. Zij vormt een beweging, die vanuit de Rooms-Katholieke kerk zelf is ontstaan. Vele pastores en/of monniken uitten al vóór Maarten Luther hun ongenoegen over de gang van zaken in de kerk. Je zou daarom de Reformatie met een gerust hart een legitiem "kind" kunnen noemen van de oude moederkerk, die vanwege haar gemeenschap met allerlei ongeestelijke praktijken, niet meer ontkomen kon aan de zware bevalling van een nieuwe levensstijl, gekenmerkt door een herontdekking van het Woord van God.

Het is wel zeker, dat deze nieuwe reformatorische "modus" in de Alblasserwaard tot de dag van vandaag een ongekende invloed heeft gehad op haar volkskarakter.

De lezing zou niet volledig zijn geweest, als ik ook niet enkele, weliswaar beperkte facetten van de Nadere Reformatie aangestipt zou hebben. Er zou nog veel meer te noemen zijn. Denk alleen maar eens aan de invloed van de gezelschappen op het bevindelijk leven in de Alblasserwaard. Maar dan zou ik mijn rede tot middernacht moeten uitstrekken. En zo lang wilde ik uw geduld niet op de proef stellen. Ik heb een poging gewaagd de Alblasserwaard een gezicht te geven. Een gezicht, dat gekenmerkt is door de Reformatie. En duidelijker belijnd is door de Nadere Reformatie.

Vanuit het verleden is het te verstaan, waarom de Alblasserwaarder hier en daar een wat doperse inslag heeft.

De inslag van Anneke Jans. Waar dat het geval is, aanvaardt men het leven zoals het komt, zonder te protesteren en zonder te murmureren. Men berust in het lot. In alle eenvoud en niet zelden in een groot geloofsvertrouwen. Door die inslag vond de Nadere Reformatie en later het gezelschapsleven, hier een rijke voedingsbodem. Zeker niet zonder zegen. Want, en dan wil ik eindigen met een gedichtje van de doopsgezinde ds. Camphuisen, die stierf in 1627 en vele jaren van zijn leven in Gorcum heeft doorgebracht. Na zijn doop verwierp hij alle uiterlijke praal en kleding, waaraan hij vroeger waarde hechtte. Ook zijn vrouw, vroeger nooit kostbaar genoeg gekleed naar zijn zin, moest zich daar naar regelen. En ook die houding komt ons bekend voor.

Deze ds. Camphuisen geeft aan, waar best nog heel wat Alblasserwaarders zich in vinden kunnen:

"Daar moet veel strijd gestreden zijn,
 Daar moet veel leed geleden zijn,
 Daar moeten heilige zeden zijn,
 wil het hierna vrede zijn".

Ziedaar: de Alblasserwaard ten voeten uit, in het spoor van de Reformatie.

Geraadpleegde literatuur:

- Archief Dordrecht: artikelen over de 1e synode te Dordt (1574).
- Dr. T. Brienen en dr. C.A. Tukker: Reformatie en Nadere Reformatie in Alblasserwaard en Vijfherenlanden, Goudriaan 1984.
- Chr. Encyclopedie, Kampen 1961.
- H.J. van Dijk: Een land dat voor geen wateren heeft, Dordrecht 1971.
- H.J. van Dijk: Oprecht Verhaal over de geestelijk beroeringen in de jaren 1751 en 1752 te Werkendam en in de Alblasserwaard, Giessenburg 1980.
- Andries van der Graaf, Goudriaan gisteren, Goudriaan 1978.
- Hist. Ver. Binnenwaard: kartaalbladen 8e jaargang nummers 2 en 3.
- Cor Jongeneel: Vierstromenland, Goudriaan 1980.
- J.W. Ooms: De Alblasserwaard in vroeger tijd, Goudriaan 1973.
- Regionaal-hist. tijdschrift Holland, 23e jaargang nummer 1.
- G. de Vos: Zo was het vroeger, Alblasserdam 1982.

VOOR UW AGENDA!!!!

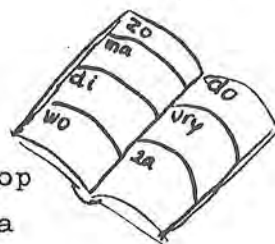
Nu vast willen we alle leden en belangstellenden wijzen op de eerste activiteiten van onze Historische Vereniging na de Zomervakantie.

We hopen op 10 september op stap te gaan naar de woonplaats van ons aktieve lid op afstand, dhr. P. van Toor.

Zoals waarschijnlijk velen weten, of in ieder geval nu te weten komen, is dit de stad Haarlem, een stad met een boeiende historie en vele bezienswaardigheden.

Voor we op stap gaan zal dhr. Van Toor ons het een en ander komen vertellen over "zijn stad", zodat we goed ingelicht en voorbereid op pad gaan die tiende september.

Nadere gegevens over Lezing en Excursie kunt u per stencil nog tegemoet zien, maar reserveert u vast 10 september a.s.!

Hoe is Vianen vroeger aan Ameide gekomen?

door J. Heniger

Samenvatting van een lezing die op 25 april 1994 gehouden werd na de jaarvergadering in het oude stadhuis van Ameide.

Het huwelijk van 1373

Op 14 juli 1373 hechtte paus Gregorius XI zijn goedkeuring aan het voorgenomen huwelijk tussen Hendrik van Vianen, oud 16 jaar, zoon van Gijsbrecht heer van Vianen, en Heilwig van Herlaar, oud 15 jaar, dochter van wijlen Jan heer van Ameide, beiden wonende in het bisdom Utrecht.

Door dit huwelijk kwam Ameide aan Vianen, want de jongen Hendrik zou in 1391 de heerschappij van Vianen van zijn vader erven, terwijl het meisje Heilwig reeds bij haar huwelijk vrouwe van Ameide was, omdat haar vader overleden was zonder zonen na te laten.

De reden van de pauselijke dispensatie was, dat bruid en bruidegom nicht en neef van elkaar waren; een dergelijk huwelijk was toen volgens het kerkelijk recht verboden.

Het huwelijk tussen Vianen en Ameide was waarschijnlijk een verstandshuwelijk, want enkele jaren later trouwde Hendriks jongere broer Jan van Vianen met Heilwigs jongere zuster Sofia Johanna van Herlaar. Door dit dubbelhuwelijk was de heer van Vianen verzekerd van de opvolging van de Vianezen in de erfenis van de Termeiers.

Stad en Land van Ameide

In de Middeleeuwen omvatte Ameide meer dan alleen het stadje. Ook het dorp Tienhoven, het kasteel Herlaar en de omliggende polders behoorden ertoe. Deze onderdelen bijelkaar vormden vroeger het zogenaamde 'Stad en Land van Ameide', ook wel aangeduid als 'de heerschappij van Ameide'.

De stad Ameide

Het is niet precies bekend, wanneer de stad Ameide gesticht is. In 1351 verleende graaf Willem V van Holland tolvrijdom in zijn graafschap aan de toenmalige heer van Ameide, Dirk IV van Herlaar, diens oudste zoon Gerard van Herlaar en 'en voorts alle degenen die binnen hun stad en poort van der Ameide poorters zijn'. Dit wijst erop, dat Ameide al vóór 1351 stadsrechten gekregen moet hebben, maar een dergelijke acte is niet bewaard gebleven. Toch moet er zo'n document bestaan hebben, want in 1433 liet Reinoud II van Brederode de stadsrechten van Ameide nog eens opschrijven.

Het plaatsje Ameide bestond al in de 13de eeuw, want graaf Floris V van Holland deed in 1296 bankierszaken met Italiaanse lombarden uit Asti, die toen in Ameide woonden.

Het kasteel Herlaar

De heer van Ameide zetelde op een kasteel dat thans niet meer bestaat. Het lag op de plaats, waar tegenwoordig het 18de-eeuwse landhuis 'Herlaar' staat. Die naam is ontleend aan de Herlaars die in de 13de en 14de eeuw heren van Ameide waren. Het kasteel had oorspronkelijk geen eigen naam. Als het in 1312 voor het eerst vermeld wordt, heet het 'het huis van der Ameide'. Vermoedelijk is het kasteel rond 1260 opgetrokken, want in die tijd zijn ook de naburige kastelen van Culemborg, Hagestein en Vianen gebouwd.

Het Land van Ameide

Het eigenlijke Land van Ameide bestond uit de polders Tienhoven en daarachter de Hoge Waard, en verder Aaksterveld, Liesveld aan de Lek en daarachter Zevenhoeven. De heer van Ameide heeft ook eeuwenlang de aangrenzende polder Twaalfhoeven bezeten, dat hij pachtte van het kapittel van de Sint-Mariakerk in Utrecht.

In de omgeving bezat heer van Ameide tevens de Grote Waard, de grote polder onder Noordeloos, dat hij in de eerste helft van de 14de eeuw door huwelijk verworven had. Bijelkaar opgeteld besloeg Stad en Land van Ameide ongeveer 1000 ha.

Over al deze polders in de Alblasserwaard had de heer van Ameide het hoog gerecht en het laag gerecht. Het hoog gerecht hield in, dat hij halsmisdaden, zoals moord en doodslag, berechtte. Het laag gerecht betekende, dat de heer van Ameide het dagelijkse bestuur uitoefende. In de praktijk liet hij dat over aan een schout met schepenen. Alleen in de stad Ameide had hij het laag gerecht overgedragen aan de poorters.

Sinds het samengaan van Vianen en Ameide liet de heer zich zowel in Ameide als in Vianen vertegenwoordigen door afzonderlijke drossen.

De heer resideerde sinds het huwelijk van 1373 echter op Batestein in Vianen, waar zich ook de hele hofhouding bevond, waardoor Vianen op den duur de overhand kreeg. In 1531 werd de hoge rechtbank van Ameide overgebracht naar Vianen, waar die met de hoge rechtbank van Vianen samensmolt tot één geheel, de Kamer van Justitie, die tot 1795 heeft gefunctioneerd als het hooggerechtshof van de Steden en landen van Vianen en Ameide.

De hofstad van Ameide

Het Middeleeuwse Ameide kende ook het leenstelsel. Het was toen de gewoonte onder de vorsten en de hoge adel om bezittingen, landerijen, kastelen en dergelijke, in leen te geven aan hun ondergeschikten.

De heer van Ameide was een vermogend man. Alleen al in Stad en Land van Ameide bezat hij een groot deel van de landerijen, alle tienden, het jachtrecht, visrecht [in de Lek vooral], molenrecht enz. Vele van deze goederen heeft hij in leen gegeven, hetzij als beloning aan trouwe dienaren, hetzij als erfgoed aan hun jongere broers en zusters, hetzij als bruidschat aan bastaardkinderen. De lenen werden geadministreerd in de leenkamer, een kantoor dat

zich na 1380 op het slot Batestein in Vianen bevond. Het gehele complex van leenmannen en lenen was verbonden aan het kasteel van Ameide en werd daarom 'de hofstad van Ameide' genoemd.

In de stad had de heer een aantal huizen in leen gegeven, maar waarschijnlijk was, zoals in Vianen, alle grond in de stad zijn eigendom en zal hij bij de stadsstichting de kavels in pacht uitgegeven hebben.

In Aaksterveld waren de tienden in handen van familieleden van de heer; de polder Zevenhoeven was in zijn geheel, met het laag gerecht en al, in leen uitgegeven; verder waren er vele landerijen in Tienhoven en Aaksterveld en in Twaalfhoeven lenen van Ameide.

Maar de hofstad van Ameide omvatte veel meer dan alleen goederen in Stad en Land van Ameide. De belangrijkste leenmannen buiten het Land waren:

a. In de Bommelerwaard, tussen de Merwede en de Maas, in het vroegere hertogdom Gelderland, hadden zij in leen uitgegeven: langs de Merwede, van west naar oost, de heerlijkheden (dorpen) van Brakel, Zuilichem, Gameren, Hurwenen en Rossum;

langs de Maas, van west naar oost, het kasteel Poederoyen, het dorp Aalst, het kasteel Ammerszoden (niet zolang geleden door Woudenberg gerestaureerd);

binnen in de Bommelerwaard de dorpen Delwijnen en Kerkwijk.

Verder had Ameide in Gelderland, in de Neder-Betuwe, nog een leenman op het kasteel Appelenburg onder Ochten zitten.

Hieruit blijkt wel, dat de heer van Ameide in de Middeleeuwen een vooraanstaand Gelders edelman geweest moet zijn.

b. Tot de hofstad van Ameide behoorde ook de heerlijkheid van Herenthout bij Antwerpen, met inbegrip van het aldaar gelegen landgoed Herlaar!

c. Vlak ten zuiden van 's-Hertogenbosch bezat de heer van Ameide het kasteel Herlaar in Sint-Michelsgestel met de daarbij behorende goederen.

Herenthout en Herlaar lagen in het vroegere hertogdom Brabant, zodat de heer van Ameide blijkbaar ook een aanzienlijk Brabants edelman geweest moet zijn.

De vaandrager van de bisschop van Utrecht

In een oorkonde van januari 1021, het 'Memoriale en geschrift van heer Adelbold bisschop van Utrecht', worden de zeven grote leenmannen van de bisschop van Utrecht opgesomd, die ieder een ambt aan het bisschoppelijke hof bekleedden. Naast de hertog van Brabant en de graven van Gelderland, Holland, Kleef en Bentheim worden ook de heren van Kuik en Goor genoemd.

De heer van Goor oefende volgens die oorkonde die het ambt van vaandrager van de bisschop uit. Als goederen hield hij in leen het kasteel van Goor en 'terra dicta Ameyde' (het land gezegd Ameide). Helaas is deze oorkonde vals en later is gebleken dat zij in de eerste helft van de 13de eeuw vervaardigd moet zijn. Het is eigenlijk een stukje geschiedschrijving door een klerk geweest, die heeft willen vastleggen de herinnering aan een situatie aan het

bisschoppelijke hof die toen aan het verdwijnen was.

De heer van Goor was van oorsprong 'advocaat' van Twente en van de bisschoppelijke gebieden ten zuiden van de Lek; hij was daar rechter en militair bevelhebber. Als aanvoerder had hij het recht om het bisschoppelijke vaandel te voeren.

Dat het bisschoppelijke vaandel was het vaandel van Sint Maarten, de patroonheilige van Nederland, zoals het tegenwoordige wapen van de stad en de provincie Utrecht: wit en rood.

De legende wil dat Sint Maarten, in de tijd dat hij nog de Romeinse legercommandant Martinus was, terugkerend naar de stad Tours, waar hij gelegerd was, aan de stadspoort een bedelaar, hongerig en bibberend in de kou, aantrof. Toen de arme man om een aalmoes vroeg, trok Martinus zijn zwaard, sneed een deel van zijn mantel af en gaf het stuk aan de bedelaar, zodat hij zich kon bedekken tegen de kou. Daardoor werd de witte tuniek van Martinus onder zijn rode mantel zichtbaar.

In 1227, in de slag bij Ane tegen de Drentenaren, sneuvelde de advocaat Rudolf van Goor aan het hoofd van de bisschoppelijke troepen met het vaandel van Sint Maarten in de hand.

De opvolger van de gesneuvelde vaandrager was Godfried van Goor, die tussen tevens heer van Ameide was, kreeg rond 1255 ruzie met de bisschop. De bisschop slaagde erin om het kasteel van Goor te veroveren en grondig te verwoesten. Het advocaatschap en het vaandragerschap heeft de bisschop nooit meer hersteld en Ameide kreeg een andere heer.

De geslachten Van Herlaar

Na de val van de heer van Goor heeft de bisschop Ameide aan een Brabants edelman, Dirk van Herlaar, gegeven.

Dirk (II) van Herlaar, vermeld 1235-1282.

Hij was een ridder die zetelde op het kasteel Herlaar in Sint-Michelsgestel, vlak ten zuiden van 's-Hertogenbosch. Hij was een vooraanstaand edelman die optrad als advocaat van naburige abdijen, zoals die van Bern bij Heeswijk, ten oosten van 's-Hertogenbosch, die van Postel, de beroemde abdij vanwaaruit veel van de Belgische Kempen ontgonnen zijn, en namens de Luxemburgse abdij van Echternach was hij advocaat van Waalre bij Eindhoven. Dirk van Herlaar was ook leenman van de graaf van Kleef. Daarnaast kwam hij vaak aan het hof van de hertog van Brabant. En een keer trad hij op als scheidsrechter in een conflict dat de heer van Heusden had met diens broers (1260).

Zodra Dirk van Herlaar heer van Ameide geworden was, heeft hij vermoedelijk het kasteel van Ameide gebouwd. Dirk meende dat de polder Twaalfhoeven ook tot de heerschappij van Ameide behoorde. Hij kreeg daarover een conflict met de kanunniken van de St. Mariakerk in Utrecht, die zijn aanspraken bestreden. Het kwam in 1267 tot een schikking: beide partijen kregen ieder de helft van de polder en Dirk van Herlaar pachtte vervolgens de helft van de

kanunniken. Eén van de charters die deze schikking van 1267 bevestigden, draagt nog het originele zegel van Dirk van Herlaar: een dwarsbalk met kantelen naar boven en kantelen naar beneden. Dirk van Herlaar was ook betrokken bij de oprichting van het hoogheemraadschap van de Alblasserwaard in 1277. Hij was trouwens één van de sleutelfiguren, want de aan te leggen Zouwedijk zou door zijn polders van Liesveld en Zevenhoeven gaan.

Arnoud (I) van Herlaar, vermeld 1281-1296

Hij is de eerste heer van Ameide die een oorkonde in het Nederlands liet uitvaardigen en wel in 1286 over het onderhoud van de Zederik, die als afvoer van de Vijfheerenlanden moest gaan dienen. Arnoud was betrokken bij het langdurige conflict tussen Holland, Utrecht en de heren van Amstel en Woerden, dat uiteindelijk tot de moord op Floris V in 1296 zou leiden.

Dirk (III) van Herlaar, vermeld 1296-1305

Hij koos in de verwarde tijden na de moord op Floris V krachtig de kant van diens zoon, graaf Jan I, tegen de bisschop van Utrecht. In 1298 stelde hij zijn kasteel en het land van Ameide ter beschikking van de Hollanders om vandaaruit Utrecht te kunnen beoorloggen.

Op het eind van zijn leven is Dirk lange tijd ernstig ziek geweest, zodat hij niet in staat was om de nieuwe Hollandse graaf, Willem III, rond nieuwjaarsdag 1305 hulde te bewijzen: 'Heer, ik maak jou kond met deze brief ... dat ik vanwege nood en angst voor mijn leven, omdat ik ziek ben, niet zelf tot jou kan komen.'

Hij had geen zonen, zodat het eerste geslacht van Herlaar dat over Ameide geheerst heeft, met hem uitstierf.

Dirk werd opgevolgd door een vrouwelijk familielid, Aleid van Herlaar, die zijn erfdochter of zijn oudste zuster geweest kan zijn.

Aleid van Herlaar, vermeld 1309, en *Gerard van Loon*, vermeld 1306-1315

Met echtgenoot Gerard van Loon begint het tweede geslacht van Herlaar in Ameide.

Hij was de edelman die de omvangrijke bezittingen in de Bommelerwaard aan Ameide bracht. Met hem werd de heer van Ameide, die al vazal van Utrecht en een vooraanstaand Brabants edelman was, tevens een vooraanstaand Gelders edelman. Hij zegelde met 3 (2:1) ossekoppen.

Gerard verkocht in 1314 het kasteel Herlaar in Sint-Michelsgestel, waardoor de historische band tussen Herlaar en Ameide gelost werd. Daarentegen hield hij wel de heerlijkheid Herenthout met het landgoed Herlaar bij Antwerpen in zijn bezit, die zijn opvolgers tot ver in de 17de eeuw in leen aan Belgische edelen zouden blijven geven.

Dirk (IV) van Herlaar, vermeld 1312-1351

In 1312 werd Dirk (IV) beleend met Ameide uit handen van de nieuwe bisschop van Utrecht, Guido van Henegouwen, een broer van graaf Willem III. Het was de heer van Ameide op dat ogenblik niet meer duidelijk, of het kasteel en de hofstad wel leenroerig aan Utrecht waren. In een zeer plechtige zitting van het Utrechse hof werd Dirk beleend met 'het huis, de hofstad en de heerschappij van der Ameide' volgens vaandleenrecht.

Dirk was voortdurend in het gevolg van de hertog van Gelderland te vinden. Zo was hij één van de getuigen van de huwelijksvoorwaarden tussen hertog Reinoud II en Eleonora, de zuster van koning Edward III van Engeland, in 1331, en hij bezegelde in 1335 het testament van die hertog.

Dirk trouwde met Heilwig van Arkel (vermeld 1326-1337), die van haar moeder de polder Grote Waard onder Noordeloos geërfd had.

Jan van Herlaar, vermeld 1354-1369

Aanvankelijk zou Jans oudere broer Gerard van Herlaar het Land van Ameide erven. Gerard was getrouwd met een Rotterdamse, Agnes Bokel, en zodoende speelde hij in Holland een belangrijke rol in de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Gerard koos fervent de kant van de Kabeljauwen, de aanhangers van graaf Willem V, en het zal die partijkeuze geweest zijn, dat die graaf in 1351 als dank voor Gerards steun de tolvrijdom aan Ameide in Holland heeft gegeven. Echter, Dirk (IV) en zijn erfzoon Gerard, die kinderloos bleef, zijn kort na elkaar overleden in 1353, zodat de heerschappij toeviel aan Jan van Herlaar.

Jan van Herlaar trad herhaaldelijk op in waterstaatszaken in de Alblasserwaard, omdat die belangrijke Zouwedijk nu eenmaal op zijn grondgebied lag.

Hij was de laatste heer van Ameide uit het tweede geslacht van Herlaar.

*Heilwig van Herlaar, geboren in 1358, vermeld tot 1402
en Hendrik II van Vianen, geboren in 1357, overleden in 1417.*

Hun leven heeft in het teken van de Arkelse oorlogen, tegen Jan van Arkel en diens zoon Willem van Arkel, gestaan.

In de eerste Arkelse oorlog, van 1387 tot 1389, leden de Vianezen en Termeiers de nederlaag. In een veldslag bij Vreeswijk zij in de pan gehakt door de Arkelsen, waardoor Ameide tijdelijk aan Jan van Arkel kwam. In de tweede Arkelse oorlog, in 1405, bevocht een groot verbond, bestaande uit Willem VI van Holland, de bisschop van Utrecht, de stad Utrecht en Hendrik II van Vianen, de heer van Arkel. Na een reusachtig beleg werd het Arkelse Hagestein en Everstein veroverd. Als beloning voor zijn deelname kreeg Hendrik II Ameide terug.

Johanna van Vianen, overleden in 1418, en Walraven I van Brederode, overleden in 1417

In 1404 trouwde de erfdochter van Hendrik II met de vooraanstaande Hoekse leider Walraven I van Brederode. Zijn voornaamste bezittingen lagen in Kennemerland rond het kasteel Brederode bij Velzen.

Walraven was na de dood van graaf Willem VI de grote Hoekse steunpilaar van diens dochter Jacoba van Beieren. In de derde Arkelse oorlog, in 1417, leidde hij de bestorming van het Arkelse Gorinchem, waar hij in de straten sneuvelde, evenals zijn tegenstander, jonker Willem van Arkel, de erfzoon van de heer van Arkel.

Sofia Johanna van Herlaar, geboren ca. 1360, vermeld 1376-1451, en *Jan van Vianen*, geboren ca. 1360, vermeld 1376-1439

Na het sneuvelen van Walraven van Brederode bestuurdde Jan van Vianen, de broer van Hendrik II, in naam van zijn minderjarige neef Reinoud II van Brederode tot 1429 als ruwaard de Steden en Landen van Vianen en Ameide.

Sofia Johanna heette in de wandeling heette zij nu eens Fie van Herlaar, dan eens Janna en ook wel Fie Janna van Herlaar. Zij heeft geen grote goederen in het Termeise geërfd, alleen de polder Grote Waard. Haar man kocht de heerlijkheden van 't Goy (onder Houten), Noordeloos en Slingeland; als leider van de Hoeken stond hij vooral bekend als 'de heer van Noordeloos'.

Tot aan haar dood is Jan van Vianen trouw gebleven aan de ongelukkige Jacoba van Beieren. Aanvankelijk bestuurdde hij voor haar de veroverde Arkelse goederen in Arkel, Ter Leede en Schoonderwoerd en was hij slotvoogd van Leerdam. Maar later bevond hij zich voortdurend in de omgeving van Jacoba als raadsheer, schatkistbewaarder, als stadhouder van Holland als zij afwezig was, en voerde de troepen aan tegen haar belagers, Jan van Beieren en daarna de Bourgondische hertog Filips de Goede.

De Hoeken verloren de strijd en tenslotte moest Jacoba haar graafschappen afstaan aan Philips de Goede in de Zoen van Delft in 1428. Philips was een groot dorpomaat en gunde ook verslagen vijanden een plaatsje onder zijn Bourgondische zon. De oude Hoekenleider, Jan van Vianen, heeft nog tot 1434 in de raad van Holland gezeten. Voortaan was Jan van Vianen geregeld op het slot Teilingen te vinden, dat aan Jacoba was toegewezen als woonslot. In 1436 stierf vrouw Jacoba.

Voor Jan van Vianen was zijn politieke rol uitgespeeld, want een jaar later, in 1437, aanvaardde zijn neef Reinoud II zelf de regering over Vianen en Ameide. Zo is aan het geslacht Herlaar in Ameide een eind gekomen.

Overzetveer van Weleer: "Toch Toekomst?"

=====

Dinsdagmorgen 10 Mei jl. was er een drukte van belang op de Dam, voor het Raadhuis en ook op de Loswal. Dit alles hield verband met een geplande actie van de vereniging "Vrienden van de Voetveren" in samenwerking met de Nationale Milieu Estafette, die op deze dag door Ameide trok en een voorlopig Comité van Gemeente Zederik, met als doel het promoten van een voet-fietsveer over de Lek, Ameide - Jaarsveld/Lopik.

Voor dat doel waren inmiddels twee stuks aanlegpontons en een motorbootje gestationeerd, die plaats boden voor circa 12 personen met fietsen, met de bedoeling dat met dit vaartuig vanaf 10.00 uur 's morgens tot 17.00 uur in de middag gratis kon worden overgevaaren.

Aan liefhebbers geen gebrek, naar schatting wel enkele honderden, waardoor de wachttijden behoorlijk uit de hand liepen.

Tegelijkertijd met dit vaargebeuren, was in samenwerking met onze Vereniging in het Raadhuis door de "Vrienden van de Voetveren" een samenkomst gepland, waar ondermeer genodigd waren Statenleden van Provincie Zuid-Holland en Utrecht, burgemeesters van de gemeenten Lopik-Jaarsveld en Zederik, het plaatselijk comité van Voetveren, deelnemers van de Nationale Milieu Estafette en vanwege het historische aspect van dit evenement, enkele bestuursleden van onze Vereniging.

Tijdens dit gebeuren, waar zowel Statenleden als Burgemeesters van Lopik en Zederik en de voorzitter van "Vrienden van de Voetveren" met veel enthousiasme het woord voerden, bleek dat men algemeen van mening was, dat men stappen diende te ondernemen om te komen tot een kleinschalige pontveerverbinding over de Lek.

Op de met zon overgoten Dam had inmiddels een groepje medewerkers van de Wereldwinkel alles in orde gebracht ter versterking van de inwendige mens.

Tijdens deze verkwikking werd er door de deelnemers nog gezellig wat nagepraat en kon iedereen terugzien op een welbestede dag!

Gerrit Streefkerk.

